

בזכות ההתבוללות בתולדות עם ישראל

גרשון כהן, יוני 1966

תרגום: איתן כהן

הקדמת המתרגם

סבי, גרשון דוד כהן (1924-1991), היה ממנהיגייה הבולטים של התנועה הקונסרבטיבית בארצות הברית במאה ה-20, ובשנים 1971-1986 שימש כנגיד בית המדרש לרבנים (Jewish Theological Seminary) בניו יורק, שנחשב עד היום למוסד המרכזי והחשוב ביותר של התנועה. בשנים שלפני מינויו לנגיד, פעל כהן לביסוס בית המדרש כמרכז אקדמי מוביל, ייסד בה את תכנית המחקר לתואר שלישי במדעי היהדות, והוביל את תהליך שיקום הספרייה, לאחר שניזוקה בשריפה גדולה בשנות ה-60. כמנהיג התנועה, הדגיש כהן את חשיבות היחסים שבין הקהילה היהודית בארצות הברית לבין היהדות הישראלית, משום שהאמין שלכל אחת מהן תרומה ייחודית ומכרעת לזהות היהודית בימינו, והוא יזם תכניות שונות להעצמת השיח ביניהן. יותר מכול, נודע כהן בעקבות החלטתו להסמיך נשים לרבנות, לראשונה בתולדות התנועה הקונסרבטיבית. בתחילה התנגד כהן למהלך זה, אך לאחר כינוס ועדה שחקרה את הנושא ודנה בו, שינה את דעתו והפך לתומך נלהב ברעיון.

התנועה הקונסרבטיבית היא שמרנית במהותה, ומחויבותה למסורת מונעת ממנה להציג שינויים רדיקליים באורח החיים היהודי המסורתי. אך בו בזמן התנועה מכירה גם בהכרח לשנות את היהדות ולהתאימה לזמנה ולסביבתה, בתנאים מסוימים. בהלימה לשני רעיונות אלה, ולמתח השורר באופן טבעי ביניהם, מתאפיינים מחקריו של גרשון כהן בשני מוטיבים עיקריים. מחד גיסא, הדגיש כהן את מרכזיותה של הדת היהודית בהיסטוריה של עם ישראל, והוא

ניסה להראות שאורח החיים הדתי המסורתי היה מאז ומעולם רכיב חיוני בזהות היהודית. מאידך גיסא, כהן העלה על נס גם את השינויים שהציגו מנהיגים יהודים בתקופות שונות - החל בתקופת המקרא וכלה בעת החדשה - בעקבות המפגש שנוצר בינם לבין תרבויות אחרות.

ההרצאה שלהלן, שנשא כהן בטקס הסמכת מורים להוראת מקצועות היהדות בהיבריו קולג' בבוסטון בשנת 1966, עוררה הדים רבים, בעיקר בתגובה לכותרתה, המפארת לכאורה את ההתבוללות. אך תוכן הדברים והמסקנה העולה מהם אינם יוצאי דופן, מפני שכהן מדגיש שלמונח "התבוללות" יכולות להיות גם משמעויות פחות רדיקליות, כגון: השפעה תרבותית, שינוי שם, שינוי שפה ועוד. משמעויות אלה מייצגות נאמנה את המתח שבין המחויבות למסורת לבין ההכרה בהכרח לתרגם את המקורות למונחים עכשוויים ורלוונטיים; מתח שכונה כהן "אתגר ההתבוללות". במובנים רבים, אתגר זה הוא שעומד גם בבסיס פעולתה של תכנית "בארי", אשר שואפת להחיות את לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים, ולגשר על התהום העמוקה שנפערה בעשורים האחרונים בין האוכלוסייה בישראל לבין המקורות ואורחות החיים המסורתיים, באמצעות קריאה ביקורתית, כנה ועכשווית.

בזכות ההתבוללות בתולדות עם ישראל

מורה המבקש להצליח במשימתו נדרש לא רק לשליטה בחומר הנלמד, למחויבות למקצוע ולפתיחות הדעת, אלא גם להבנה טובה של המציאות הסובבת. מורה צריך לשאוף להיות מציאותי עד כמה שניתן לגבי הישגים שאליהם הוא יכול להגיע. מהן יכולותיו? מהן היכולות של התלמידים? ומעל לכול, מהן הנסיבות האובייקטיביות - המגבלות והמשאבים - שיש לקחת בחשבון?

אף על פי שהחינוך היהודי בדורנו, בארצות הברית כמו גם בישראל, התברך במורים בעלי הכשרה מקצועית ומחויבות עצומה למשימתם, פעמים רבות שהמקצוע אינו עומד במה שנדרש ממנו, בהתחשב בנסיבות האובייקטיביות. מכל הצדדים, ניתן לחוש בחוסר נכונות של אנשים מחויבים ובעלי רצון טוב להתעמת בכנות עם ההכוונה מחדש שדורש מאתנו המצב המודרני שבו אנו חיים ופועלים. הסירוב מצד רבים להשלים עם המצב החדש הזה בהיסטוריה של עם ישראל בא לידי ביטוי בצורה הבולטת ביותר בתגובותינו לבעיית ההתבוללות העתיקה.

אם לא נהיה כנים בנוגע לאתגר ההתבוללות בחברה החופשית, הרי הנפילה שלנו לייאוש מוסווה או לאופטימיות עיוורת - שתי גישות השולטות בשיח ביחס לעתיד החיים היהודיים מחוץ לישראל - היא בלתי נמנעת, ובמיוחד בארצות הברית. הן הייאוש הן האופטימיות, כך אני מאמין, נובעים מִהֶלֶךְ מחשבה שלא זו בלבד שהוא מסרב להשלים עם העולם המודרני, אלא שבנוסף, הוא מתעקש להגביל עצמו לרעיונות סטריאוטיפיים, שאינם עושים דבר חוץ מאשר לייצר תפיסה חיובית של עברנו ותפיסה בלתי סבירה של עתידנו.

האמונה המקובלת הראשונה שגדלנו עמה וחונכנו על פיה - ואני כולל בתוך כך גם את עצמי - היא שההישרדות היהודית, ומעל לכול החיוניות היהודית, נבעו בעבר בראש ובראשונה מדבקות עיקשת של אבותינו בכל סממני המסורת החיצוניים. עמדה זו בוטאה במדרש ידוע של בר קפרא במחצית השנייה של המאה השנייה (עמדה שחוזרת על עצמה בשינויים קלים במאות שלאחר מכן). ככל הנראה, המאמר המקורי היה: "בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם [לשמות מצריים], ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא בהן אחד פרוץ בערוה". הדרשן הקדום הוכיח דבריו באמצעות ציטוטים מקראיים (המקבילה שלו לממצאים ארכיאולוגיים), לפחות עבור שתיים מאמרותיו. ראשית, הוא ציין, אך ברור הוא

שהישראלים במצרים שימרו את שמותיהם העבריים, כיוון שנודעו בשמות ראובן ושמעון כשהגיעו למצרים, ושמות אלו נשתמרו גם בזמן הגאולה. ושנית, הם לא שינו את לשונם, כיוון שמהסיפור המקראי ניתן להסיק בבירור שלשונם הייתה עברית.

קריאה היסטורית פופולרית של העבר אף הרחיקה לכת, ובאופן מעורר סקרנות, שיבשה את המאמר כך שהעמידה את זכות אבותינו להיגאל ממצרים על שלושה גורמים בלבד. ראשית, הם שימרו את שמותיהם; שנית, הם דיברו בשפת אבותיהם; וגם – שימו לב לשלישי – "שלא שינו את מלבושם", הם אף שימרו את סגנון בגדיהם הייחודי.

כעת, עד כמה שמאמר זה, או השיבוש הפופולרי שלו, היה מדויק לגבי בניו של יעקב, הוא היה רחוק מלהיות נכון לגבי בניו, אשר אימצו חיש מהר שמות מצריים אופנתיים כמו אהרן, משה, חופני ופנחס. אף שרבים רואים בהם שמות עבריים אותנטיים, הם היו – כך אנו יודעים לומר היום – שמות מצריים במקור, שאבותינו אימצו ועברתו. בני דור זה לא היו האחרונים לאמץ לעצמם שמות נוכריים. לכל אורך תקופת המקרא, בחרו יהודים צדיקים רבים מתוך מאגר השמות המוכרים להם במילייה השמי שבו חיו: אישבעל, אביעם, דניאל וזרובבל, הם דוגמאות מעטות. ולאחר ההלניזציה של המזרח התיכון יהודים אימצו שמות יווניים. כולנו, בהזדמנות כזו או אחרת, שמענו על כך שיהודה המכבי התנגד נחרצות להלניזם; אך כשהגיעה השעה לבחור שגרירים שייצגו את עמדותיו העבריות ברומא, הוא בחר בשני יהודים שנקראו יסון ופלימו. לאחר מכן, אנו מוצאים שמות כמו אלכסנדר, אריסטובולוס, אנטיגונוס, דוסתיוס, הורקנוס, סימכוס, טריפון (בעברית בוטא שמו "טרפון") וכן הלאה, עד אין קץ. אשר על כן, אבותינו בוודאי התאימו את שמותיהם לתקופתם. לעתים הם היו דומים לנו בכך שבמסמכים עבריים השתמשו בשם מנחס, ובמסמכים יוניים בשם פרגורוס. ברור שעד לתקופת המשנה אימוץ שמות זרים היה כה מקובל עד שתופעה זו היא שעוררה את מאמרו של בר קפרא, בתגובה אליה.

אך המאמר שלו לא שם קץ לתופעה. המשוררים, הרבנים והפילוסופים של החברה היהודית-ערבית בימי הביניים נקראו פעמים רבות בשמות ערביים בנוסף על שמות עבריים, ולעתים אף באופן בלעדי. בחברה היהודית של אירופה הלטינית, שלכאורה הייתה מוגנת מפני סכנת ההתבוללות, אנו מוצאים רבנים שנקראו בשמות כגון אסטרוק, ויווס, בונפילס ופיטר, ובנותיהם לעתים נקראו בלט במקום בשם העברי יפה. במילים אחרות, יהודים אימצו שמות שהיו אופנתיים בתקופתם. יתר על כן, לא זו בלבד שהם אימצו שמות חדשים; הם גם אימצו שפות חדשות.

היה זה יחזקאל קויפמן, כמדומני, שהצביע לראשונה על כך שמבין כל העמים בעולם המערבי, רק ליהודים לא הייתה שפה אחת שניתן להגדירה כשפתם לכל אורך ההיסטוריה שלהם. באופן אירוני, קויפמן טען את טענתו בשפה העברית; וכדי למנוע פרשנות מוטעית של דבריי, לפיה כוונתי היא שאינני חושב שהעברית מילאה בעבר, וממשיכה למלא גם היום, לא רק תפקיד מרכזי, אלא תפקיד מכריע בתרבות שלנו – אזכיר לכם שפתחתי את הרצאתי זו בעברית. מצד שני, אינני חושב שהערכים שלנו צריכים לפגום באיזשהו אופן באובייקטיביות שלנו; או שעלינו לחשוש מלהכיר במידת הגמישות הגדולה ביחס לשפה, לשמות ולצורות חיצוניות אחרות, המאפיינת לאורך הזמן את ההמשכיות היהודית והחיוניות היהודית.

בתקופת המשנה מרבית היהודים לא דיברו בשפה העברית; אף על פי שרבים ידעו ככל הנראה את השפה, מיעוטם עשה בה שימוש דרך קבע. רבים דיברו ארמית; אינספור אחרים דיברו רק יוונית, עד כדי כך שאפילו בארץ הקודש, רבנים הוכרחו לדרוש, לעתים קרובות, בשפה היוונית. אך היוונית הייתה חיונית לא רק להמונים. היוונית הייתה לשון מדוברת גם במעגלים המלומדים והרשמיים החשובים ביותר, משום שהיו מילים רבות ביוונית כגון בסיליק, פרוזובול ונוטריקון, שלא הייתה להן מקבילה בשפה העברית. לעתים נעשה שימוש ביוונית גם במקרים שבהם הייתה קיימת חלופה בשפה העברית. לדוגמה, הכספות שבהן נעשה שימוש בבית המקדש לאיסוף מחצית השקל סומנו, על פי עדות נאמנה, לא בסימנים אל"ף ב"ת גימ"ל, אלא אלפא ביתא גמא, ככל הנראה במטרה לסמן אותן בבהירות לכל צוות המקדש. כאשר רצו הממונים לדבר על עמלה להמרת כספים בחצר המקדש, הם השתמשו במילה היוונית קולובוס, שמקורה במילה העברית קולבון. ואם חדרה היוונית לתחום ממודר כל כך כמו המקדש, אין זה מפתיע שבמרחבים פתוחים יותר של החברה היא גברה על כל מתחרותיה; משום שהעובדה היא שהיוונית הפכה ללשון המקובלת בקהילות יהודיות רבות בכל רחבי הגולה.

לאחר מכן, בארצות שהיו תחת שלטון מוסלמי, החליפה הערבית את היוונית ואת הארמית. אשר לאירופה הלטינית, כל תלמיד לספרות עברית יודע שניתן למצוא בפירוש רש"י את אחד המקורות המהימנים ביותר לצרפתית עתיקה. הרבה אחרי גירוש ספרד ב-1492, עדיין הייתה הספרדית לשונם של היהודים הספרדים. וידיש - כל נשכח - הייתה במקורה ניב של השפה הגרמנית.

לאחר שהצבנו סימן שאלה רציני סביב הטענה המקובלת של בר קפרא, אנו מגיעים כעת למסקנה העולה מטענתנו; דהיינו שהתרבויות היהודיות שלא יצרו בעברית לא הותירו חותמן על היהדות. אני בטוח בכך שכל הנוכחים כאן שמעו לעתים קרובות, כפי שגם אני שמעתי, שיהודי אלכסנדריה וקורדובה, אשר כתבו ביוונית ובערבית, בהתאמה (בדומה ליהודי קאי פנג פו, שכתבו בשפה הסינית), כשלו בניסיון לתרום משהו נצחי לתרבות היהודית, בעוד שמאמרי הלל הזקן, רבי עקיבא ורב ושמואל נותרו בחיים משום שבוטאו, או מדויק יותר לומר, הועלו על הכתב, בעברית.

הייתי מערער על אמיתותה של הערכה זו מכמה סיבות. את הסיבה הראשונה אני מחשיב כסיבה מוסרית, משום שהעמדה בה נוקט אדם ביחס לטענה זו מבטאת את תחושתו העמוקה ביותר בנוגע לאחריות של מורים כלפי תלמידיהם. הייתי מטיל ספק בגישה המעריכה תרבות על פי מידת הישרדותה לדורות הבאים: החובה הראשונה של כל מורה אינה לדורות עתידיים, אלא לתלמידיו ובני זמנו. סופר, בדומה למורה בכיתה, צריך גם כן לכוון לקהל היעד המידי שלו, ולא לנסות ליצור קלאסיקה. כיוון שמורים מעצבים את חייהם ואת שכלם של תלמידיהם, וסופרים מעצבים את חייהם ואת שכלם של קוראיהם, עליהם להתמקד בציבור שאליו הם פונים. העובדה שפילון, בכתביו המקוריים והמתורגמים, לא היה מוכר לחכמי ימי הביניים, ושלא אומץ מחדש ליהדות עד לעת האחרונה, אינה ממעיטה כהוא זה מהתפקיד העצום שהפרשן האלכסנדרי מילא בחברה ההלניסטית. פילון היה מורה אחראי, וכמורה אחראי, פעל על פי מאמר חז"ל "דברה תורה

בהווה" (ילקוט שמעוני לפרשת כי תצא, פרק כג, סימן תתקלד) "דברו חכמים בהווה" (משנה, שבת ו, ו). כלומר, כתבי הקודש דיברו בלשון עולמם, וחז"ל דיברו בלשון עולמם. אם אדם שואף ללמד, עליו לעשות זאת במונחים רלוונטיים, ולכן גם עכשוויים. ההכרעה האם יהפוך לקלאסיקה או לא צריכה להיוותר בידי אלוהים ובידי קהלים עתידיים.

שנית, הייתי מטיל ספק, מנקודת מבט אובייקטיבית, בכך שתרבותם של הלל או של רב באמת שרדה בשלמותה. תרבותם של היהודים, אנו נוטים למחות בזריזות, מעולם לא התאבנה; אך אם לטענה זו יש בכלל משמעות, לכל הפחות כוונתה שהתרבות של הלל עברה תמורות עצומות. בכל דור ודור היו לנו מלומדים ופרשנים. אנו מדברים בגאווה על "דור דור ודורשיו", דהיינו על המלומדים שתרגמו מחדש את המסורת שלנו ללא הרף בעוד שבאותו הזמן שמרו על האוטנטיות הפנימית שבה.

שלישית, אציין עובדה היסטורית: שהיהדות האלכסנדרית שרדה. יהודים אלכסנדרים לא ערקו לדתות הלניסטיות ולא המירו דתם לנצרות, אף שיש מי שטוענים כך ללא ביסוס. מה שקרה לקהילה היהודית באלכסנדריה היה בדיוק מה שקרה לקהילות יהודיות רבות לאורך ההיסטוריה: היא גורשה. כאשר, לאחר שכנתה עצמה מחדש, נכבשה על ידי אימפריה דוברת ערבית, היא פעלה כפי שפעלה גם קודם – כפי שקהילות יהודיות פעלו תמיד – היא שינתה שוב את לשונה. בנקודה זו, כיוון שספריו של פילון לא היו רלוונטיים במיוחד, כתביו הונחו על המדף, או הושארו לטובת אותן קבוצות שהמשיכו למצוא בהם שימוש. אמהר להוסיף שבעיית פילון טרם נפתרה. חוקרים יהודים מודרניים הציעו שוב ושוב שהוא לא נשכח בחוגים משכילים ושחלק מהפילוסופים היהודיים הראשונים בתקופת הגאונים הושפעו ממנו.

יתר על כן, לא זו בלבד שיהדות אלכסנדריה שרדה כקבוצה מאוחדת, אלא היא שרדה גם כמסורת חיה שהותירה חותמה על היהדות. פרופ' אליאס ביקרמן, ההלינסט היהודי המודרני הדגול, עמד על כך שמכל הקבוצות האתניות שהרכיבו את העולם ההלניסטי, הייתה זו רק הקהילה היהודית של אלכסנדריה שהצליחה לשרוד כתרבות חיה, ושהיא הצליחה לעשות זאת דווקא בגלל יכולתה לתרגם את תרבותה: כלומר, לאמץ מידה מסוימת של התבוללות כערך חיובי. תרגום התנ"ך ליוונית הוא תופעה כמעט ייחודית בהיסטוריה של ההלניזם. המלכים ההלניסטיים שירשו את אלכסנדר הגדול הציעו סכומי כסף גדולים במטרה לעודד חלק מהקבוצות הכוהניות העתיקות במצרים ובבבל להמשיך את מסורות היצירה שלהן. חלק מהקבוצות הללו נענו, ובהתאם לכך, יש ברשותנו, לדוגמה, ספרות אכדית המתוארכת אפילו למאה הראשונה לפני הספירה, אך ספרות זו הייתה בעלת מעט מאוד השפעה על ההמונים ועל האליטה, משום שאף אחד כבר לא הבין את השפה האכדית, או את כלל השפות שבהן השתמשו יתר קבוצות הכוהנים הללו. האמונה שרעיונותיהם הדתיים יוכלו לבוא לידי ביטוי בצורה אותנטית רק בלשון אבותיהם הובילה לכך שהם כתבו, למעשה, רק לעצמם. היהודים, לעומת זאת, היו מוכנים לשנות את לשונם אפילו לצורך התפילה, ובכך הצליחו להנגיש את דתם ולהפוך אותה מובנת לציבור שלהם, כמו גם לעולם כולו, בכמעט כל שפה ידועה.

הטענה שביקרמן פרש בצורה כה משכנעת בנוגע ליהדות ההלניסטית יכולה, כך אני מאמין, להתאים לתקופות רבות אחרות בהיסטוריה של עם ישראל. הערכה כנה של התקופות שבהן היהדות פרחת תראה שלא זו בלבד שמידה מסוימת של התבוללות והידמות לא העיבה על ההמשכיות והיצירתיות היהודית, אלא שבאופן עמוק, התבוללות והידמות אלה היו זרו לדפוסי מחשבה וביטוי מקוריים, ומקור לחיוניות מתחדשת. במידה רבה, היהודים שרדו כקבוצה חיונית וכתרבות פועמת מפני ששינו את שמם, את לשונם, את מלבושם, את דפוסי מחשבתם וביטויים.

אני סמוך ובטוח שדבריי לא יובנו בכדי לומר שההתבוללות איננה כעת, או לא הייתה תמיד, איום גדול לקבוצה היהודית. במובן מסוים, בעיית ההתבוללות היא עתיקה כמו הספרות היהודית. וזאת מסיבה טובה. תמיד היו הזדמנויות, ותמיד היו אנשים מיואשים שהעדיפו להזדהות לחלוטין עם הרוב, ובאופן הזה זלגו החוצה מהקהילה היהודית. זוהי עובדה, ואין ביכולתנו למנוע זליגה זו יותר משאבותינו יכלו לעשות זאת בתקופת מסעות הצלב, או רדיפות ה-Pastoureaux, או גירוש ספרד. איום ההתבוללות ובעיותיו תמיד ליוו אותנו וימשיכו ללוות אותנו עד שחזון ישעיהו יתגשם.

אף על פי כן, עם ההודאה בבעיה ובצורך להתמודד עמה, אני מבקש שלא נשכח שני גורמים ברורים לעין. ראשית, שאנו היהודים תמיד היינו, וככל הנראה נמשיך להיות, קבוצת מיעוט; ושנית, שמיעוט שאינו רוצה לכלוא עצמו בגטאות או להתאבן, ייאלץ בסופו של דבר להידמות תרבותית – להתבולל – לפחות במידה מסוימת. אם המיעוט ירצה לעשות עסקים עם האנשים שבתוכם הוא חי, הוא יצטרך ללמוד את שפתם, ובמידה כזו או אחרת לשנות את סגנון חייו. בהתחשב באנרגיה השכלית המוגבלת של מרבית האנשים, הצורך ללמוד שפה חדשה ולאמץ סגנון חיים חדש יגרום לישן להישכח במידה רבה. כך היה תמיד וכך ימשיך להיות. בנוסף, שינוי צורה יגרום בהכרח גם לתמורה מסוימת בתוכן; אבל אפילו שינויי התוכן הללו אינם צריכים בהכרח להדאיג אותנו. לכל אורך ההיסטוריה היהודית היו שינויים כבירים בחוק, במחשבה ובקטגוריות הביטוי היסודיות, שמשקפים את הצורך של היהודים להתאים עצמם ואת דרך חייהם לתנאים החדשים. התבוללות זו, או התאמה זו, לא הייתה תוצאה של הרצון להקל, אלא תוצאה של ההכרח להמשיך בתהליך של רלוונטיזציה של המסורת.

שוב, הרשו לי לציין כמה דוגמאות. אם היהדות הרבנית הצליחה לכבוש כל כך הרבה אלפי נפשות ולהביאם לאמץ את המונותאיזם המוסרי שלה, היה זה בדיוק בגלל היכולת של היהדות הרבנית לתרגם מחדש את התנ"ך ולעצב אותו מחדש במונחים הלניסטיים. כל סטודנט שמתמחה ביהדות חז"ל יודע, כפי שכבר רמזתי, שהשפה העברית עברה שינוי צורה משמעותי בהשפעת השפה היוונית והתרבות היוונית. במקום למחות נגד הגידול הטבעי הזה, הרבנים אימצו אותו ועשו בו שימוש, על מנת לבטא עצמם במונחים שהיו רלוונטיים לעולם ההלניסטי שחיו בו.

בתקופת אתגר ההתבוללות הגדול של ימי הגאונים, מנהיגי הקהילה בכבל עשו את אותו הדבר. ר' סעדיה גאון, שתרגם את התנ"ך לערבית, מספר לנו שהחליט לחבר את ספרו הגדול "אמונות ודעות" לאחר שנתקל בלא פחות מארבעה עשר סוגי אמונה יהודית סוררת. יתר על כן, לא זו בלבד שבחר, בראייה מציאותית, לחבר את ספרו בערבית ולא בעברית, אך חשוב מכך,

בהגנתו על המסורת היהודית פנה לתבונה ולפילוסופיה לא פחות מאשר לסמכות ולתקדים. באימוץ הכלים האינטלקטואליים של העולם הערבי השובב, הוא סייע בזירוז תהליך ההתאמה של היהדות הרבנית לקנון ולסגנון החברה הערבית האינטלקטואלית. כמורה אחראי, הוא פנה לדור שלו ודיבר עמם בשפה שתהיה מובנת ורלוונטית להם. כך עשו גם הרמב"ם ובנו אברהם. אברהם בן הרמב"ם, בניסיון להפוך את בית הכנסת למרחב בעל אופי חסידי (הערת המתרגם: הכוונה לחסידות המצרית של ימי הביניים ולא לתנועה המודרנית), שינה ללא בושא מנהגים מספר בתוך בית הכנסת על מנת להתאימו לסגנון ערבי מובהק.

יכולים היינו להמשיך בדוגמאות מסוג זה עד אין קץ, משום שאם יש משהו שהמחקר המודרני לימד אותנו בנוגע לתרבות היהודית, הוא שההיכרות עם הסביבה הכללית שבה חיו היהודים היא חיונית להבנת שלב כזה או אחר בהיסטוריה שלה. כיצד ניתן להבין את "תור הזהב" בספרד, או את הדגשים התיאולוגיים והמוסריים של החסידות האשכנזית, או את הדוקטרינות המיסטיות וחבורות החסידים במצרים של ימי הביניים, מבלי היכרות מסוימת עם סגנונות הספרות הערבית, עם התיאולוגיה הנוצרית ועם הסופיזם, בהתאמה? ובאיזה שם ניתן לכנות את אימוץ הנטיות הללו, אם לא התבוללות דתית ואינטלקטואלית?

אף שרבים מהחידושים הללו עוררו התנגדות חריפה מצד שמרנים בני זמנם – ויותר מסופר ימי ביניים אחד התחיל את ספרו בהתנצלות על שבירתו מהמסורת – העובדה היא שדורות מאוחרים יותר הכירו בכך שהוגים וסופרים אלה תרמו תרומה מהותית לזמנם ושימשו מקורות לחיוניות מתחדשת לחיים היהודיים. אך הנקודה העיקרית שלי היא שתרומות אלה לא היו יכולות להיווצר, אלמלא הרגישות של אותם סופרים ומורים גדולים לאתגרי התרבות השלטת ונכונותם להשמיע את המסורת בשפה של זמנם ומקומם.

באופן דומה, המהפכות הגדולות, ובמידה רבה גם הבריאות, שחוו היהודים במאות ה-19 וה-20, הן תוצאה של התבוללות: לידתה מחדש של העברית, צמיחתם של מדעי היהדות, הליברליזציה של הדת היהודית, קבלת היידיש ככלי ראוי לביטוי יהודי, צמיחת הלאומיות היהודית ומדינת ישראל בעצמה. כל התמורות וההתפתחויות הגדולות המאפיינות את ההיסטוריה המודרנית של עם ישראל, אשר העשירו ושיפרו לבלי הכר את חייהם של יהודים אינספור מעבר לכל מה שהיה בעבר, הן כולן בהשפעת התבוללות. מוסד זה (הערת המתרגם: הכוונה למכללה להכשרת מורים בהיבריו קולג' שבבוסטון), שבו נלמדת המסורת היהודית בביקורתיות ובאובייקטיביות, מסמל את אחת הדוגמאות הרבות שיש ביכולתה של ברכת התבוללות לתרום לקהילה כמו שלנו.

ישנן, כמובן, שתי דרכים לפגוש את בעיית התבוללות. הראשונה היא נסיגה והתאבנות, ועל כך אין צורך להתעכב כאן. אך ישנה – וכפי שראינו תמיד הייתה – גישה חלופית, כזו ששאפה להפוך את ההליכה הבלתי נמנעת בשבילי התבוללות למקורות חדשים של חיוניות. בניסיון להבחין בין סוג זה של התבוללות וחקיקוי לבין הסוג ששואף למחוק את הזהות היהודית, אפיין אותו אחד העם כ"חקיקוי של התחרות", וזאת בניגוד ל"התבוללות". בחיקוי לשם התחרות, זיהה אחד העם סימנים של בריאות ומרץ, ולא התשה והתנוונות. אין ספק שהקריאה של אחד העם את העבר הייתה חדה במיוחד. מי יכחיש את העובדה שהרבה מן הפילוסופיה היהודית והספרות היפה שלה היו ניסיונות מודעים לחקות את התרבויות שבהן חיו הוגים וסופרים יהודים, ולהתחרות בהן?

אף על פי כן, גם אם קריאה זו של צורות קדומות יותר של התבוללות בריאה היא מדויקת, בהקשר העכשווי של חופש ושוויון, ומעל לכול, הקשר של סובלנות גוברת שממנה נהנים יהודי העולם המערבי, איבד הרצון לתחרות הרבה מהכוח המניע אותו. אכן, בעולם שבו אנשים בעלי כוונות טובות פועלים לצמצום מתחים והבדלים, תחרות תרבותית נשמעת כמעט כמו ביטוי מרושע. מסיבה זו, הייתי מעדיף לדבר במקום זאת על אימוץ בריא של צורות חדשות ורעיונות חדשים שמטרתם צמיחה והעשרה.

התבוללות שמתועלת ומנוצלת כהלכה יכולה להפוך לברכה. העידינים הגדולים של היצירה היהודית נולדו מתוך תגובה לאתגר ההתבוללות, ואין סיבה שהעידן שלנו לא יגיב לאתגר זה באותה מידה של מרץ. ההתבוללות איננה דרך חד־סטרית: בדומה לתורה עצמה, יש ביכולתה לשתק או להניע, בהתאם לאופן שבו אנו מגיבים אליה. זו הסיבה, כמובן, שבוגרי מוסד כזה ממלאים תפקיד כה מרכזי וחשוב. כאנשים מיומנים, ספוגים במסורת היהודית אך ערים לצרכים ולאיתגרים של ימינו, יש ביכולתכם לסייע בשליטה ובהכוונה של השפעות ההתבוללות בקהילה בכללותה. כיהודים המחויבים למסורת, וכמי ששולטים במקורות ובכלים הנדרשים להוראת אחרים, אתם מצוידים היטב לפגישה עם הדור הנוכחי בהליכותיו ובלשונו. כצעירים וצעירות שאומנו לקרוא ולהבין מקורות יהודיים קלאסיים בשפתם המקורית, תוכלו לתרום לשרשרת האינסופית של היצירה הספרותית העברית ולהחייאתה מחדש של התרבות העברית, מחשבתה וביטויה. אני מקווה שתעשו כן במונחים פופולריים ומקצועיים, כדי שמיטב המחשבה והמחקר שלכם יהפוך נגיש לכל שכבות הקהילה.

מעל לכול, כצעירים שהוכשרו במוסד זה, תבצעו את משימתכם באופן צלול ומפוכח, ללא מורא וללא תמימות. הכירו בכך שחלק מהשפעות ההתבוללות יעציבו אותנו לעתים קרובות, אך היו גם ערים לכך שתופעת ההתבוללות מציגה בפנינו את ההזדמנות לתרגם מחדש את המסורת היהודית כך שתהיה רלוונטית לצורכי המאה ה-20. היכרותכם עם המסורת היהודית, במונחים של המאה ה-20 כמו גם של המאה השנייה, מעניקה לכם את היסודות הנדרשים לצורך פיתוח חוש אותנטי של מהי התבוללות בריאה ומהי התבוללות שאיננה בריאה, כלומר ההתבוללות שעלולה לערער. ההכשרה שקיבלתם במוסד זה הכינה אתכם לא רק כמורים, אלא גם כמבקרי החברה. זהו תפקידו האולטימטיבי של כל מורה.

התורה, אהב להזכיר לנו נחמן קרוכמאל, היא כמו שביל שגובל בקור מקפיא מכאן ובאש אוכלת מכאן. עלינו לשאוף לאמצע הדרך על מנת שנוכל להפיק תועלת הן מהקור הן מהחום. רק בדרך זו נוכל לגשת למשאבים האדירים שאמצע הדרך טומנת בחובה. בטוחני כי כיתה זו המסיימת כעת את לימודיה, יחד עם שאר הבוגרים של מוסד זה, תתרום להעשרת המסורת והאידיאלים שלה. אני מקווה גם שהיא תסייע להמיר את האתגר הגדול של ההיסטוריה היהודית לאחת הברכות הגדולות של זמננו זה.